

DOROTA SCHREIBER-KURPIERS

Opole, Politechnika

CHRZEŚCIJAŃSKIE I POZAWYZNANIOWE STOWARZYSZENIA I ORGANIZACJE DOBROCZYNNIE Kobiet NA TERENIE OPOLA W XIX W. (DO WYBUCHU I WOJNY ŚWIATOWEJ)

Pierwsza połowa XIX w. to dla Opola nie był jeszcze czas prosperity gospodarczej. W mieście przeważała ludność uboższa¹. W 1824 r. z działającego w mieście około pół tysiąca firm i warsztatów, ponad 40%, z powodu zbyt niskich dochodów zwolniona była z podatków². Nie dziwi więc fakt, że władze borykały się z problemem zdobycia środków na przewidzianą prawem pomoc społeczną³.

W połowie dziewiętnastego stulecia dzięki linii kolejowej, a zwłaszcza po wojnie prusko-francuskiej, z powodu dobrej koniunktury gospodarczej zaczęła się przeobrażać struktura gospodarcza miasta⁴. Społeczeństwo bogaciło się. Wskaźnik przyrostu miejsc pracy przewyższał wskaźnik przyrostu demograficznego. W ciągu półwiecza od 1858 do 1907 liczba zatrudnionych wzrosła dziesięciokrotnie⁵.

Najwcześniejszym czynnikiem przyspieszającym rozwój miasta było uczynienie go stolicą rejencji w pierwszej połowie XIX w. To spowodowało napływ do Opola urzędników – głównie wyznania protestanckiego. Oni i ich rodziny w przeważającej części złożyli się na protestancką społeczność miasta⁶. Pod względem narodowościowym w mieście dominowali Niemcy. Polacy i Żydzi stanowili mniejszość. Natomiast pod względem wyznaniowym większość stanowili katolicy⁷.

Wraz z rozwojem przemysłu, głównie cementowego, na przestrzeni XIX i na początku XX w. dochodzi do znacznych zmian w strukturze zawodowej. Choć w tym okresie odnotowuje się też zwiększenie liczby warsztatów rzemieślniczych, to wzrost ten był słabszy niż wzrost liczby mieszkańców⁸. Z jednej strony był to efekt zacho-

¹ E. Kościak, *Przemiany w strukturze społeczno-zawodowej i demograficznej ludności Opola w II połowie XIX i na początku XX wieku na podstawie ksiąg parafialnych i akt USC*, (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 1466, „Historia” 105), Wrocław 1993, s. 22.

² Tamże, s. 53.

³ O czym świadczą chociażby apele kierowane przez magistrat.

⁴ E. Kościak, *Przemiany w strukturze...*, s. 25.

⁵ Tamże, s. 29.

⁶ F. von Dobschütz, *Geschichte der Evangelischen Kirchengemeinde Oppeln*. Festschrift zur Hundertjahrfeier der Kirche. Unter Mitwirkung von Alfred Steinert und Rektor Martin Kunze, Oppeln 1911, s. 49.

⁷ Szerzej zob. E. Kościak, *Przemiany w strukturze...*, s. 46 n.

⁸ Tamże, s. 32.

dzącego procesu zasilania przez majstrów szeregów burżuazji, z drugiej natomiast pogarszania się położenia i sytuacji rzemieślników, zmuszonych do konkutowania swoimi wyrobami z tanimi wyrobami przemysłowymi, w wyniku czego obserwować można było powiększanie się drobnomieszczactwa, właśnie o tę grupę.

Pod względem funduszy przeznaczanych na pomoc społeczną, w przeliczeniu na jednego mieszkańca, Opole w porównaniu z innymi pruskimi miastami, na początku wieku XX nie wydawało bynajmniej najmniej⁹, dysponowało jednak dosyć skromnym budżetem. Z braku środków stosunkowo późno pojawiły się tutaj takie udogodnienia jak oświetlenie gazowe, a potem elektryczne. Odnotować należy niedobór środków na pomoc potrzebującym w porównaniu do istniejących potrzeb. Pewną rolę odgrywały więc w mieście organizacje dobroczynne, zajmujące się tzw. dobroczynną pomocą społeczną, które w istotny sposób wspierały administrację państwową. Dodać tutaj należy, że od czasu uchwalenia ustawy o tzw. „Unterstützungswohnsitz” obowiązki pomocy ubogiemu przeniesione zostały z gminy – miejsca urodzenia, na gminę – miejsce zamieszkania. Prawo to bardziej dostosowane było do zwiększonej ruchliwości społecznej i migracji za pracę. Dopiero jednak w latach osiemdziesiątych reformy systemu społecznego i wprowadzone wówczas ubezpieczenia spowodowały, że Niemcy stały się w Europie krajem przodującym pod względem zaangażowania państwa w sprawy opieki nad poddanymi.

O działalności dobroczynnej w Opolu napisano już wiele¹⁰, do tej pory brak jednak tekstu, która potraktowałby całościowo organizacje zajmujące się działalnością na rzecz upośledzonych grup społeczeństwa w mieście. Praca ogranicza się wyłącznie do działalności kobiecych organizacji w okresie od 1832 r. do wybuchu pierwszej wojny światowej. Pierwsza cenzura wyznaczona jest przez datę powstania najstarszej dobroczynnej organizacji, jaka działała w dziewiętnastowiecznym Opolu, druga natomiast wypływa z faktu całkowitej zmiany sytuacji i warunków pełnienia działalności w czasie pierwszej wojny światowej.

⁹ *Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege u. Wohltätigkeit*, Z. 61: *Finanzstatistik der Armenverwaltungen von 108 deutschen Städten*. Im Auftrage des Deutschen Vereins für Armenpflege und Wohltätigkeit, bearb. Heinrich Silbergleit, Leipzig 1902, s. 15, 29.

¹⁰ O stowarzyszeniach działających na terenie Opola w połowie lat 60-tych najpełniej: E.A. Kaegler, *Die Armenanstalten, milden Stiftungen, Unterstützungskassen und Wohltätigkeitsvereine sowie die sonst noch im Interesse der Armenpflege bemerkenswerten Einrichtungen Oberschlesiens*. Nach amtlichen Quellen zum Besten der für Oberschlesien zu errichtenden Erziehungsanstalt für Schwachsinnige Kinder, Oppeln 1866; E. Talar, *Geschichte des St. Adalbert-Hospitals zu Oppeln*, (Oppeln) 1919. Działalność sióstr Franciszkanek szpitalnych na terenie miasta zob. R. Kapica, *150 lat Sióstr Franciszkanek Szpitalnych w Opolu*, Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 19 (1999), s. 181-192 i D. Kurpiers, *Opieka zdrowotna i społeczna Franciszkanek szpitalnych w Opolu w latach 1849-1956 (na przykładzie Szpitala św. Wojciecha)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego, Historia 33, 1996, (bibliografia, tamże, s. 46, przyp. 1-3); też, *Z historii opieki nad człowiekiem starym. Zakład św. Aleksego w Opolu (XIX-XX w.)*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 38,1 (2005), s. 198-215; bibliografia tamże, s. 199, przyp. 8. O działalności Sióstr de Notre-Dame zob. *Die Schlesische Ordensprovinz der Kongregation der Armen Schulschwester von U.L.Fr. von 1851 bis 1926*. Ein Gedenkblatt verfaßt von Mitgliedern der Provinz, Breslau 1926; W. Gołąbek, *Siostry szkolne de Notre Dame na terenie Opola – działalność nauczycielsko-wychowawcza*, w: *Zakony żeńskie na Śląsku w XIX i XX wieku*, red. W. Musiałik, Opole 2006, s. 86-99.

W pracy przyjrzymy się rozwojowi ruchu na rzecz potrzebujących, spróbujemy wyłonić listę organizacji dobroczynnych działających w mieście oraz przyrzec się jej członkiniom i zakresowi działalności¹¹.

Kobiece Stowarzyszenie na Rzecz Wspierania Ubogich Chorych (Frauen-Verein zur Unterstützung armer Kranken)

Frauen-Verein zur Unterstützung armer Kranken, czyli Kobiece Stowarzyszenie na Rzecz Wspierania Ubogich Chorych założone zostało w 1832 r. Niewiele wiemy o jego działaczkach. Na pewno pochodziły ze sfer bardziej majątnych. Nie można też, na poziomie obecnego stanu wiedzy jednoznacznie stwierdzić, czy była to organizacja jednolita pod względem konfesyjnym. Wydaje się też, że wśród członków nie mogło być mężczyzn – przeczyłaby temu nazwa. Sprawozdania wspominają jednak lekarzy: miejscowego radcę sanitarnego i lekarza okręgowego – jako stałych doradców¹².

Liczba członkiń ulegała znacznym wahaniom, w literaturze znajdziemy liczbę 150, ale i 40. Wiadomo także, że w latach 60-tych dziewiętnastego wieku wzrosła znowu do niemal 90-ciu¹³.

Organizacja dysponowała środkami pochodzącymi ze składek pieniężnych, pracy własnej członkiń oraz dochodów z loterii¹⁴. Urządzano także wystawy¹⁵ i koncerty¹⁶.

Stowarzyszenie było dosyć pomysłowe w wymyślaniu metod pozyskiwania pieniędzy na swoją działalność. Przykładowo w 1837 r., tuż przed świętami Bożego narodzenia, od 14 do 19 grudnia, urządzono wystawę robótek wykonanych na rzecz pomocy ubogim, i złożonych na ten sam cel darów. Wystawę przygotowano w pomieszczeniu Królewskiej Szkoły Rzemieślniczej (Königliche Gewerbeschule). Za drobną opłatą, w porze popołudniowej można było zwiedzać i oglądać wystawione przedmioty. Dodatkową atrakcją było to, że w tym samym czasie w gmachu szkoły wystawiano także obrazy, zamówione do jednej ze świątyń w Żarach¹⁷.

¹¹ Jest to o tyle trudne, że dysponujemy jedynie fragmentarycznymi pozostałościami dokumentacji ich działalności, i to w postaci publikowanych sprawozdań. Zapisy te były więc przygotowane celem pokazania dobrodziejom, co się dzieje z przekazywanymi przez nich środkami, jak i zachęcenia innych do dokonywania wpłat. Konferencja św. Jadwigi, wraz z innymi filiami Towarzystwa św. Wincentego sprawozdania publikowała w roczniku: *Jahrbücher des Vereins vom heil. Vinzenz von Paul im Bereiche von Bistum Breslau und Provinz Schlesien für das Jahr...*, Breslau [1893-1914]. Poprzednie miały tylko nieco zmieniony tytuł: *Jahrbücher des Vereins vom heil. Vinzenz von Paul im Berieche des Bisthums Breslau und der Grafschaft Glatz, Breslau 1858-1893*. Akta Konferencji opolskich z Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu (*Acta der Erzbruderschaft vom heil. Vinzenz von Paul betr. Oppeln 1853-1892*, sygn. IIC25d52), obejmujące głównie sprawozdania, które po korekcie stylistycznej przedrukowywano w roczniku, nie wnoszą żadnych istotnych dodatkowych treści. Inne organizacje, o których mowa w niniejszym tekście, sprawozdania z działalności przedstawiały w lokalnej prasie: w „*Stattblatt für Oppeln*”, czy też „*Oppelner Kreisblatt*”.

¹² E.A. Kaegler, *Die Armenanstalten...*, s. 21.

¹³ Tamże, s. 20-21.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ [Dot. Wystawy], „*Stattblatt für Oppeln*”, Nr. 24, z 15 Dezember 1837, s. 93.

¹⁶ Frauen-Verein, „*Stattblatt für Oppeln*”, Nr. 3, z 1 Februar 1839, s. 10.

¹⁷ [Dot. Wystawy], „*Stattblatt für Oppeln*”, Nr. 24, z 15 Dezember 1837, s. 93.

W kasie stowarzyszenia dochody z loterii i sprzedaży robótek stanowiły lwią część uzyskiwanych dochodów (por. tab. 1).

Tabela 1. Źródła i wysokość dochodów Towarzystwa w r. 1841

	Rth	Sg	Pf.
Sprzedaż robótek	38	3	6
Loterie	58	27	6
Datki w gotówce	26	15	0
Dochód z wystawy	7	1	0

Źródło: [Bekanntmachungen], „Stattblatt für Oppeln“, Nr. 10, z 5 März 1842, s. 38.

Pomoc udzielana była głównie w naturze, przy czym najważniejszymi pozycjami były: żywność i lekarstwa¹⁸. W medykamenty zaopatrywano się w jednej z działających w tym czasie aptek¹⁹. W sprawozdaniach wymieniany był Frölich²⁰, właściciel apteki miejskiej²¹. Mimo że stowarzyszenie miało kilkunastoprocentowy rabat²², w aptecce pozostawiano znaczne kwoty. W 1837 r. była to przykładowo niemal połowa pieniędzy, które zebrano²³.

W późniejszym okresie działalności organizacja udzielała także pomocy w gotówce²⁴. Podkreślić należy dużą elastyczność, z jaką podchodzono do zmieniających się potrzeb podopiecznych: dostarczano potrzebującym opału, dbano, aby podopieczni mogli się wykapać. W pojedynczych przypadkach starano się także o lepsze lokum: „gesundes Wohnungsunterkommen”²⁵. W początkowym okresie działalności znaczną pozycję w wydatkach stanowiły wpłaty do magistratu na urządzenie szpitala miejskiego²⁶. Zasilano także kasę pomocy społecznej²⁷ jako że miasto stale cierpiało na niedobory środków.

Kaegler podał, że w okresie od swojego powstania do 1865 r. stowarzyszenie zaopiekowano się 4300 osobami. W tym czasie zebrano niemal 6000 talarów²⁸.

¹⁸ E.A. Kaegler, *Die Armenanstalten...*, s. 20-21.

¹⁹ W mieście funkcjonowały wówczas dwie apteki: tzw. miejska, położona przy ówczesnej Hindenburgstrasse nr. 1 – obecnie ul Krakowska, i Apteka pod Lwem, mieszcząca się przy rynku. W. Brachmann, *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens*, (Beihefte zum Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, t. 5), Würzburg 1966, s. 416-419.

²⁰ *Frauen-Verein*, „Stattblatt für Oppeln“, Nr. 3, z 1 Februar 1839, s. 10.

²¹ Także Wilhelmowi Brahmnowi nie udało się ustalić imienia tego aptekarza. Wiadomo jedynie, że aptekę objął w 1834. Nie znamy jednak daty, kiedy przeszła ona w posiadanie kolejnego właściciela. Zob. W. Brachmann, *Beiträge zur Apothekengeschichte...*, s. 417.

²² [Bekanntmachungen], „Stattblatt für Oppeln“, Nr. 10, z 5 März 1842, s. 38.

²³ *Frauen-Verein*, „Stattblatt für Oppeln“, Nr. 3, z 1 Februar 1839, s. 10.

²⁴ Por. [Bekanntmachungen], „Stattblatt für Oppeln“, Nr. 10, z 5 März 1842, s. 38.

²⁵ E.A. Kaegler, *Die Armenanstalten...*, s. 20-21.

²⁶ Z zebranych w 1838 r. 230 talarów, 6 groszy śląskich, 50 talarów przeznaczono właśnie na ten cel. *Frauen-Verein*, „Stattblatt für Oppeln“, Nr. 3, z 1 Februar 1839, s. 10.

²⁷ *Frauen-Verein*, „Stattblatt für Oppeln“, Nr. 3, z 1 Februar 1839, s. 10.

²⁸ E.A. Kaegler, *Die Armenanstalten...*, s. 21.

Ponieważ w drugiej połowie lat 60-tych XIX w. nie znajdziemy już w źródłach informacji o tej organizacji, przyjąć można, że w 1867 r. na jego bazie mogła powstać polska filia Vaterländischer Frauenverein²⁹.

Ojczyźniana Organizacja Kobieta (Vaterländischer Frauenverein)

Vaterländischer Frauenverein, a właściwie filia tej ogólnopruskiej organizacji założonej w 1866 r. przez królową Augustę, w Opolu powstała w 1867 r.³⁰. Celem była dobroczynna pomoc udzielana przez członkinie w czasie wojny i pokoju. Zadaniem było przysposabianie do opieki nad chorymi i pracy w komunalnej opiece społecznej. Vaterländischer Frauenverein to organizacja bardzo tradycyjna, i jak wykazała badaczka Andrea Süchting-Hänger, zdominowana przez wyższe grupy społeczne³¹. Niewiele wiadomo o działalności tej organizacji na terenie Opoli. Wiadomo, że w zarządzie były zarówno kobiety, jak i mężczyźni, przedstawiciele najwyższych sfer miejskich: urzędnicy i przedsiębiorcy, spośród nazwisk wyłonić możemy protestantów i przedstawicieli Żydów opolskich. Do członków należała między innymi żona prezydenta rejencji Johanna Georga Wilhelma von Viebahn (1802-1871), pani Auguste von Viebahn, z domu Bitter, czy superintendentowa. Statut opolskiej filii był niemalże wierną kopią dokumentu centrali berlińskiej. Śląskie stowarzyszenie swoją działalnością obejmowało miasto oraz obszary gminy Opole. Postanowiono także, że 1/10 zebranych składek odprowadzane będą do centrali³².

Vaterländischer Frauenverein współfinansował zarówno katolickie, jak i protestanckie instytucje dobroczynne. Regularnie łożyła np. na Edgar-Giesel Stift w Opolu, fundację, założoną w 1891 r. W skład tej instytucji wchodziły: szpital dla ubogich (Siechenhaus) i sierociniec. Fundacja posiadała prawa korporacyjne. Trudno obecnie dociec, ile miejsc było w tych placówkach. W Archiwum Państwowym w Opolu przechowywany jest spis placówek zajmujących się opieką nad chorymi z terenu rejencji opolskiej. Fundacja Edgar-Giesel Stift wymieniona jest tam dwukrotnie. Za każdym razem podana jest inna liczba łóżek. Miało tam być miejsce dla 3 mężczyzn i 17 kobiet³³. W innym miejscu, gdy placówkę tę wymieniono łącznie z sierociniec, liczba miejsc wzrosła do 11 dla mężczyzn i 7 dla kobiet³⁴. Ponadto docelowo w zakładzie mogło mieszkać około 20 diakonis. Dyrektorem placówki był lekarz miejski³⁵.

²⁹ Wiadomo jednak, że Frauen-Verein istniał jeszcze w połowie lat 60-siątych, gdyż wymienia go Kaegler. E.A. Kaegler, *Die Armenanstalten...*, s. 20.

³⁰ Oficjalna data powstania organizacji to 9 października 1867 r. Por. [zawiadomienie] Opperlner Kreisblatt, z 24 Oct. 1867, s. 267.

³¹ A. Süchting-Hänger, *Das „Gewissen der Nation“. Nationale Engagement und politisches Handel konservativer Frauenorganisationen 1900 bis 1937*, Düsseldorf 2002, s. 50 n.

³² [Zawiadomienie] Opperlner Kreisblatt, z 24 Oct. 1867, s. 267.

³³ Register der Kranken-Anstalten, Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska Wydział I, sygnatura akt: 6646, k. 25.

³⁴ Tamże, k. 42.

³⁵ Tamże, k. 25.

Vaterländischer Frauenverein systematycznie wspomagał także opolskie katolickie stowarzyszenie charytatywne, np. Konferencję św. Jadwigi, przy przygotowywaniu bożonarodzeniowych paczek dla ubogich. Regularnie wpłacał też pewne kwoty na prowadzone w Opolu przez siostry szkolne³⁶ przedszkola (Spielschule)³⁷.

Konferencja św. Jadwigi (St. Hedwigs-Konferenz)

Konferencję św. Jadwigi w Opolu utworzono w 1864 r.³⁸. Była to filia działającego na terenie biskupstwa wrocławskiego i hrabstwa kłodzkiego Towarzystwa św. Wincentego. Organizacja ta swoimi korzeniami sięgała Francji lat trzydziestych XIX w. Była to największa charytatywna katolicka organizacja świeckich. Usamodzielnienie się wrocławskiej prowincji od centrali paryskiej w latach pięćdziesiątych dziewiętnastego stulecia pozwoliło na agregację do Towarzystwa stowarzyszeń kobiecych, czego zabraniały statuty francuskie. Konferencja św. Jadwigi była stowarzyszeniem wyłącznie kobiecym. Nie dysponujemy pełnymi listami członkiń. O składzie osobowym jedynie, choć także niekompletne, wyobrażenie dają listy zmarłych działaczek i dobrodziejek. Były to kobiety z wyższych sfer społeczności opolskiej³⁹. Wiadomo również, że część z nich działała także i w innych opolskich organizacjach dobroczynnych⁴⁰. Przez szereg lat przewodniczącą Konferencji św. Jadwigi była Franciszka von Prondzynski⁴¹ członek rodziny dyrektorów Cementowni Groszowice.

Konferencja św. Jadwigi zajmowała się opieką nad chorymi w ich miejscu zamieszkania. Choremu i jego rodzinie dostarczano pożywienia. Gdy zachodziła taka potrzeba, zwłaszcza gdy jeden z rodziców chorował, a drugi z uwagi na pracę zarobkową nie był w stanie przypilnować swojego potomstwa, zajmowano się też i opieką nad dziećmi.

Wspólnie z Vaterländischer Frauenverein wspierano ochronkę dla dzieci, prowadzoną przez siostry de Notre Dame⁴². Co roku obdarowywano od kilkudziesięciu do kilkuset dzieci z najuboższych rodzin podarunkami bożonarodzeniowymi: były to między innymi obuwie i przybory szkolne⁴³.

Organizacja rozpoczęła także przyuczanie dziewcząt do prac krawieckich i robótek ręcznych⁴⁴ co dało początek szkole przemysłowej⁴⁵. Kursy prowadziły sio-

³⁶ Chodzi tutaj o Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre-Dame.

³⁷ *Jahrbücher des Vereins vom heil. Vinzenz von Paul im Bereiche von Bistum Breslau und Provinz Schlesien für das Jahr 1904*, [dalej: Jhb], s. 82; Jhb 1905, s. 72; Jhb 1906, s. 84.

³⁸ Stało się to z inicjatywy rady rejencyjnego i szkolnego niejakiego pana Hauptstock oraz księdza Wilhelma Porscha (1820-1895, zob. M. Pater, *Porsch Wilhelm*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 327) . Jhb 1865, s. 73.

³⁹ Por. Jhb 1905, s. 72; Jhb 1906, s. 84; Jhb 1909, s. 90-91.

⁴⁰ Jhb 1910, s. 94.

⁴¹ Jhb 1904, s. 81.

⁴² Por. Jhb 1909, s. 91.

⁴³ Jahr 1902, s. 81; Jhb 1904, s. 81; Jhb 1908, s. 91.

⁴⁴ W 1902 r. było to 80 dziewcząt. Jhb 1902, s. 82.

⁴⁵ W 1906 r. w sprawozdaniach mowa jest już o szkole przemysłowej dla dziewcząt. Jhb 1906, s. 84.

stry szkolne w pomieszczeniach przedszkola⁴⁶. Początkowo zawodu przyuczano od 60 do 70 dziewcząt⁴⁷, później przyjmowano jednak od 80 do 90 osób⁴⁸.

Celem przeciwdziałania negatywnym skutkom całodziennego przebywania obojga rodziców poza domem w 1904 r. rozpoczęto przygotowania do otworzenia ochronki (Kinderhorte). Dzieci robotników fabrycznych miały w niej spędzać czas do czasu odebrania ich przez rodzica⁴⁹. Zakład funkcjonował w miesiącach jesiennych i zimowych⁵⁰, w godzinach od 4 do 7 po południu⁵¹, a dzieci mogły przychodzić doń trzy razy w tygodniu. Już w pierwszym roku zajęto się ok. dwustoma chłopcami i dziewczynkami. Także w roku następnym, choć utrzymała się wysoka liczba podopiecznych, to jednak podlegała ona znacznym wahaniom⁵². Podyktowane one były po części najprawdopodobniej względami lokalowymi. W pierwszym roku działalności korzystano z pomieszczeń tzw. Kuchni Ludowej, później z kilku sal mieszczących się w budynku po byłym lazarecie⁵³. Opiekę nad działalnością sprawowały kobiety z Towarzystwa⁵⁴, następnie kierownictwo przejęły siostry szkolne.⁵⁵ Oprócz pomocy w nauce, zabawy i modlitwy, dzieci uczone były dobrego zachowania. Dzieci otrzymały też mały podwieczorek⁵⁶. Szczególne znaczenie tej placówki polega na przygotowywaniu dzieci opóźnionych w rozwoju do przyjęcia sakramentów świętych⁵⁷.

Konferencja swoją działalność kierowała jednak głównie do kobiet: zajmowano się paniami samotnymi, wdowami obciążonymi potomstwem, wyposażano w odzież dzieci przystępujące do pierwszej Komunii świętej. (por. tab. 2). Najważniejszą pozycją na liście wydatków były koszty rozdawanej żywności i opału. Starano się nie udzielać pomocy w gotówce (por. tab. 4).

Środki na te cele czerpano z różnych źródeł. Znaczne kwoty przynosiły loterie. Bardzo ważną pozycją były składki wpłacane przez członków honorowych (por. tab. 3).

Do dobroczyńców opolskiej Konferencji należała m.in. rodzina von Ballestrem⁵⁸, konferencję wspierali także opolscy przedsiębiorcy i kupcy⁵⁹.

⁴⁶ Jhb 1904, s. 81; Jhb 1905, s. 72; Jhb 1906, s. 84.

⁴⁷ Jhb 1906, s. 84; Jhb 1905, s. 72.

⁴⁸ Jhb 1909, s. 91.

⁴⁹ Jhb 1904, s. 82.

⁵⁰ Jhb 1906, s. 85.

⁵¹ Jhb 1909, s. 92.

⁵² Jhb 1905, s. 74; Jhb 1909, s. 92; Jhb 1912, s. 88.

⁵³ Jhb 1905, s. 74.

⁵⁴ Jhb 1904, s. 82.

⁵⁵ Jhb 1912, s. 89.

⁵⁶ Jhb 1909, s. 92.

⁵⁷ Jhb 1905, s. 74.

⁵⁸ Rok rocznie przekazywali oni ubogim, podopiecznym Konferencji wagon węgla. Por. Jhb 1904, s. 82; Jhb 1905, s. 72; Jhb 1906, s. 84.

⁵⁹ Jhb 1906, s. 84.

Tabela 2. Członkowie Konferencji św. Jadwigi i główne obszary działalności

Rok	Liczba członków czynnych	Liczba członków honorowych	Opieką objęto:
1902	50	235	68 samotnych kobiet 37 wdów z rodzinami 97 dzieci – kompletna wyprawka pierwszokomunijna
1904	57	270	105 samotnych kobiet 34 wdów z rodzinami 70 dzieci – częściowo kompletna wyprawka pierwszokomunijna
1905	58	275	100 samotnych kobiet 40 wdów z rodzinami 1 sierota wzięta pod opiekę 70 dzieci – częściowo kompletna wyprawka pierwszokomunijna
1906	56	275	Zmarło 8 podopiecznych 112 samotnych kobiet 37 wdów z rodzinami 112 dzieci – kompletna wyprawka pierwszokomunijna
1909	60	260	Zmarło 2 podopiecznych 84 samotnych kobiet 46 wdów z rodzinami 83 dzieci – kompletna wyprawka pierwszokomunijna
1912	67	184	206 podopiecznych 7 dzieci – kompletna wyprawka pierwszokomunijna

Źródło: Jhb 1902, s. Jhb 1902, s. 81-81; Jhb 1904, s. 81; Jhb 1906, s. 84. Jhb 1909, s. 90-91; Jhb 1912, s. 88.

Tabela 3. Przychody do kasy Konferencji (za 1902 r.)

Rodzaj przychodów	Wysokość wpływów (w markach)
Z poprzedniego roku pozostało	1351,30
Sprzedazy wyrobów kursów szycia	150
Loteria	839,40
Oprocentowanie i zbiórki	212,36
Składki	829
Pojedyncze dary	485,57
Razem	3715,63

Źródło: Jhb 1902, s. 82.

Tabela 4. Rozchody do kasy Konferencji (za 1902 r.)

Wydatki (w markach)	
Żywność i opał	1909,45
Wsparcie pieniężne	71
Odzież	473,33
Dziela szczególne	19
Razem	2472,85

Źródło: Jhb 1902, s. 82.

Stowarzyszenie Panien im. Gustawa Adolfa (Gustav-Adolf-Jungfrauenverein)

Celem głównym Stowarzyszenia Panien im. Gustawa Adolfa nie była działalność charytatywna, ale proreligijna. W Opolu filię stowarzyszenia założono w 1857 r., z okazji obchodów całego Śląskiego Stowarzyszenia im. Gustawa Adolfa, które nota bene urządzono właśnie w Opolu⁶⁰. W 1909 r. opolską organizację rozszerzono o wydział dla zamężnych kobiet⁶¹. Wspierała ona działalność diakonis opolskich, trudniących się początkowo pielęgnacją chorych⁶², później zaś zajętych pracą w przedszkolu i żłóbku⁶³ oraz pomocą na terenie parafii⁶⁴.

Evangelicka pomoc kobieca (Evangelische Frauenhilfe)

Oficjalna data założenia Evangelische Frauenhilfe to 25 września 1899 r. Powodem powstania organizacji była chęć uporządkowania i nadania ram organizacyjnych działalności charytatywnej prowadzonej przez opolskich protestantów. Powstanie organizacji zbiegło się z ustanowieniem w Opolu stacji dla diakonis. Najpierw były to diakonisy z tzw. Lehmgruben we Wrocławiu⁶⁵. Na początku dwudziestego stulecia do domu generalnego w Lehmgruben napływało tak mało dziewcząt, że musiano ograniczyć dotychczasową działalność⁶⁶. Do Opola spro-

⁶⁰ W 1907 r. filia obchodziła swój jubileusz. Z tej okazji pastor Felix von Dobschütz wydał broszurkę *Ein halbes Jahrhundert evangelischer Liebesarbeit, 1857-1907*. Geschichte des Oppelner Jungfrauenvereins der Gustav-Adolf-Stiftung, Oppeln: Verlag Hermann Muschner, 1907; Zob. też tenże, *Geschichte der Evangelischen Kirchgemeinde Oppeln...*, s. 48.

⁶¹ F. von Dobschütz, *Geschichte der Evangelischen Kirchgemeinde...*, s. 55.

⁶² Tamże, s. 58.

⁶³ [Kindergarten inkl. Kinderhort], Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska Wydział I, sygn. akt: 6742, brak paginacji.

⁶⁴ [Gemeindpflegen], Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja Opolska Wydział I, sygn. akt: 6742, brak paginacji.

⁶⁵ F. von Dobschütz, *Geschichte der Evangelischen Kirchgemeinde...*, s. 58.

⁶⁶ *Quellenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien*, red. G.A. Benrath, (Schriften des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur und Geschichte, t. 1), Oldenburg, s. 368.

wadzono wówczas diakonisy z Miechowic, koło Bytomia⁶⁷, ze zgromadzenia założonego przez Ewę von Tiele Winkler (1866-1930)⁶⁸.

Ewangelicka pomoc kobieca zorganizowana była terytorialnie. Miasto podzielono na strefy, z których każda miała swoją tzw. „Bezirksdame” i jej zastępczynię⁶⁹.

W 1911 r. organizacja ta liczyła 500 kobiet. W zarządzie były wówczas: żona prezydenta sądu krajowego, kupcowa, żona superintendenta oraz pastor Felix v. Dobschütz (1867-1936)⁷⁰.

Narodowa Fundacja Kalek im. Wiktorii w Opolu (Victoria-National-Invaliden-Stiftung zu Oppeln)

Narodowa Fundacja Inwalidów im. Wiktorii ustanowiona została w 1866 r. Jeszcze w tym samym roku powstała filia polska. Na jesieni 1866 r. opracowano statuty. Po przyjęciu opolskiego stowarzyszenia, 7 czerwca 1867 r., do organizacji zwierzchniej Victoria-National-Invaliden-Stiftung, Opolanie korzystać mogli z praw i obowiązków całego stowarzyszenia.

Celem działalności była pomoc żołnierzom – inwalidom wojennym z kampanii 1866 r., którzy nabawili się uszczerbku na zdrowiu na polu walki lub którzy zachorowali będąc już powołani do służby wojennej. Udzielano też pomocy najbliższym członkom rodzin poległych żołnierzy. Pierwszeństwo przy tym przyznawano mieszkańcom terytorium, na którym działała filia Fundacji. Charakter pomocy to przede wszystkim pośrednictwo w poszukiwaniu odpowiedniej pracy, przyznawano także ewentualnie pomoc w gotówce lub naturze, czasem oddawano do dyspozycji potrzebującym mieszkania⁷¹, starano się też partycipować w pokryciu kosztów protez⁷².

⁶⁷ F. von Dobschütz, *Geschichte der Evangelischen Kirchengemeinde...*, s. 58.

⁶⁸ Bibliografia prac matki Ewy i o matce Ewie, którą sporządziła redakcja „Ewangelika” i dostępna jest na stronie: http://www.luteranie.pl/ewangelik/Matka_Ewa.html data dostępu 8.11.2008. Dość należy: A. Kuzio-Podrucki, *Tiele-Wincklerowie. Arystokracja węgla i stali*, Bytom 2006 i wersję niemieckojęzyczną wydaną rok później, tenże, *Die Tiele-Wincklers. Eine Oberschlesische Kohle- und Stahlaristokratie*, Tamowskie Góry - Kiel 2007, gdzie zamieszczony został rozdział poświęcony matce Ewie.

⁶⁹ F. von Dobschütz, *Geschichte der Evangelischen Kirchengemeinde...*, s. 58.

⁷⁰ Dwa stanowiska w zarządzie nie były obsadzone. F. von Dobschütz, *Geschichte der Evangelischen Kirchengemeinde...*, s. 58.

⁷¹ Statut des Kreis-Vereins der Victoria-National-Invaliden-Stiftung zu Oppeln, „Oppelner Kreisblatt“, r. 1867, s. 280-281; Die Kreis-Versammlung, tamże, s. 281.

⁷² Por. M.F. Karpa, *Die Geschichte der Armprothese unter besonderer Berücksichtigung der Leistung von Ferdinand Sauerbruch (1875-1951)*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Medizin einer Hohen Medizinischen Fakultät der Ruhr-Universität Bochum, http://deposit.ddb.de/cgi-bin/dokserv?idn=975815113&dok_var=d1&dok_ext=pdf&filename=975815113.pdf data dostępu: 1.11.2008.

Misja Dworcowa (Bahnhofsmission)

U podstaw pracy działaczek misji dworcowych leżała ochrona podróżujących dziewczyn i kobiet. Pierwsza śląska misja dworcowa powstała we Wrocławiu w 1899 r.⁷³ Opolską misję założono dopiero siedem lat później, w 1906 r.⁷⁴ Ze względu na tryb dyżurów nie można jej zaliczyć do właściwych misji dworcowych. Swoim charakterem przypominała raczej służbę na dworcu⁷⁵. Celem było nie tylko udzielanie informacji o funkcjonującej pomocy dla podróżujących, pomoc w dotarciu do miejsca przeznaczenia, ale też i pomoc w znajdowaniu noclegu. Opolska misja dworcowa korzystała w tym zakresie z tzw. Martha-Heim, które prowadziły siostry szkolne⁷⁶.

Mogły tam zatrzymać się ubogie dziewczęta. W praktyce służył on za noclegownię nie tylko przyjeżdżającym, ale i pracownikom fabryk. Od osób, które nie posiadały żadnych środków, nie wymagano opłat. Te, które zatrzymywały się w ośrodku na dłużej, miały możliwość przyuczenia się do prac domowych. Celem schroniska było jak to określono: „erwerbstätige und auch unverschuldet Stellungslose oder durchreisende Mädchen von der sittlichgefährlichen Schlafstellen zu schützen, ihnen eine sichere Unterkunft zu bieten [...]“⁷⁷.

Schronisko funkcjonowało także sprawnie jako pośrednik w szukaniu pracy⁷⁸.

Tuż przed wybuchem I wojny światowej rozpoczęto starania o zjednoczenie misji dworcowych śląskich⁷⁹.

Katolickie Stowarzyszenie Opieki nad Dziewczętami i Kobietami (kath. Fürsorgeverein für Mädchen und Frauen)

Katolickie Stowarzyszenie Opieki nad Dziewczętami i Kobietami zajmowało się zagrożonymi moralnie dziewczętami i kobietami⁸⁰. Starano się także wpływać

⁷³ Szerzej zob. B. Nikles, *Soziale Hilfe am Bahnhof. Zur Geschichte der Bahnhofsmission in Deutschland (1894-1960)*, Freiburg im Breisgau 1994, s. 74 n.

⁷⁴ Jhb 1906, s. 85.

⁷⁵ Por. Bericht über die II Konferenz der Deutschen Bahnhofsmission in Berlin am 20. April 1906, Berlin 1906, s. 5.

⁷⁶ Jhb 1906, s. 85.

⁷⁷ Jhb 1905, s. 74.

⁷⁸ Jhb 1907, s. 88; Jhb 1912, s. 90.

⁷⁹ Bericht zur Konferenz der Deutschen Bahnhofsmissionen in Cassel am Donnerstag den 28 Mai 1914, s. [2.].

⁸⁰ Stowarzyszenie założone zostało we Wrocławiu w 1901 r. Od początku wzorowało się ono na dortmundzkiej organizacji założonej przez Agnes Neuhaus (1854-1944). Zob. M. Berger, *Agnes Neuhaus, Biographis-Bibliographisches Kirchenlexikon*, t. XX (2002), s. 1097-1105, za: http://www.bauz.de/bbkl/n/neuhaus_ag.shtml data dostępu 8.11.2008.) W 1910 r. doszło jednak do konfliktu z biskupem Georgiem Koppem (1837-1914), co wyhamowało rozwój tej organizacji na Śląsku do śmierci biskupa, zob. A. Wollasch, *Das Katholische Fürsorgeverein für Mädchen, Frauen und Kinder (1899-1945). Ein Beitrag zur Geschichte der Jugend Gefährdetenfürsorge in Deutschland*, Freiburg im Breisgau 1991, s. 44 n.

na żyjące bez ślubu sakramentalnego pary, aby albo się rozstały, lub też uregulowały swój związek. Nie ograniczano się przy tym wyłącznie do osób wyznania katolickiego. Praca na tym polu była trudna i często nie przynosiła pozytywnych efektów, zwłaszcza jeśli próbowano wpłynąć na osoby innej konfesji⁸¹.

W sprawie ewentualnego złego prowadzenia się osób płci żeńskiej utrzymywano ścisłą współpracę z policją. W Opolu wypracowano metodę, że osoba oskarżona o niemoralne prowadzenie się – prostytutkę – była wpiery ostrzegana, wówczas informacja o niej najprawdopodobniej trafiała za pośrednictwem policji, do stowarzyszenia⁸².

Współpracowano także z miejskim wydziałem pomocy społecznej. Podopieczne trafiały w różny sposób w obszar zainteresowań stowarzyszenia. Nie zawsze objęcie opieką odbywało się na wniosek policji⁸³. Czasem przekazywana była taka kobieta lub dziewczyna paniom ze stowarzyszenia przez jednostki państwowej pomocy społecznej⁸⁴. O „zagrożonych” stowarzyszenie dowiadywało się też tzw. „pocztą pantoflową”⁸⁵. Zdarzało się, że informacje o swoich byłych pensjonariuszkach dostarczane były organizacji przez Domy Dobrego Pasterza⁸⁶. Tylko w 1909 r. policja przekazała informacje o 11 osobach, same panie wyszukały natomiast 33 osoby⁸⁷. W 8 przypadkach radzono się wrocławskiej centrali, w dwu przypadkach lokalne wydziały pomocy społecznej udzieliły wsparcia, nad trzema osobami członkinie przejęły pełnomocnictwo prawne, 9 osób przekazanych zostało do Domu Dobrego Pasterza⁸⁸, 7 trafiło do szpitala. W przypadku 4 dziewcząt w ich imieniu złożono wnioski o państwową opiekę, jedną osobę przekazano do zakładu osób upośledzonych w Leśnicy⁸⁹. W 1912 r. pod opieką było 41 osób. Z tego: 8 przekazano do Domu Dobrego Pasterza, 5 do szpitala, trzem znaleziono posadę, jedną osobę zawieziono do domu rodzinnego. Działaczki stale odwiedzały i sprawowały kontrolę nad 9 osobami: 7 z nich wcześniej, przez pewien okres czasu, było pensjonariuszkami Domu Dobrego Pasterza, a 2 zostały zwolnione z więzienia⁹⁰.

Stowarzyszenie interesowało się także dziećmi: zaniedbanymi i porzuconymi. Przejmowano nad nimi prawną kuratelę, kierowano do sierocińców, inicjowano pozbawienie rodziców ich praw⁹¹.

⁸¹ Por. Jhb 1912, s. 89-90.

⁸² Por. D. Schreiber-Kurpiers, *Zjawisko nierządu w Europie Środkowej, na przykładzie Śląska (1792-1927)*, rozdział: Geografia nierządu [manuskrypt].

⁸³ Należy tutaj dodać, że od obowiązującej zmiany z 25 czerwca 1900 r. (par. 362 SGB), zaczęły obowiązywać przepisy, które stanowiły, aby nieletnim dać możliwość poprawy. Objęcie takiej osoby opieką placówki wychowawczej lub poprawczej powodowało, że nie były one kierowane do Domów Pracy Przymusowej (Arbeitshaus).

⁸⁴ Jhb 1912, s. 89.

⁸⁵ Jhb 1909, s. 92.

⁸⁶ Jhb 1912, s. 89.

⁸⁷ Jhb 1909, s. 92.

⁸⁸ Nie wiadomo niestety, do którego, czy wrocławskiego, czy też do Bytomia.

⁸⁹ Jhb 1907, s. 94.

⁹⁰ Jhb 1912, s. 89.

⁹¹ Jhb 1912, s. 90.

Organizacja zaraz na początku swojej działalności przeżyła mocne osłabienie. W 1912 r. z grona czternastu członków czynnych odeszła jedna osoba, a z grupy członków honorowych 9. Zmarła ponadto rektorowa Hertel (zm. 1912), gorliwa działaczka charytatywna, wyróżniająca się pod względem swojego zaangażowania.

W dziewiętnastym stuleciu, na skalę nie spotykaną do tamtej pory, rozwinął się ruch zrzeszeniowy. Objął on niemal wszystkie aspekty życia społecznego. Jednym z obszarów działań była praca charytatywna. Motywacja do podjęcia działalności dobroczynnej była najróżniejsza: od religijnej po poczucie swoiście rozumianej sprawiedliwości społecznej.

Działalność opolskich dziewiętnastowiecznych żeńskich stowarzyszeń dobroczynnych zainicjowało powstanie w 1832 r. Kobiecego Stowarzyszenia na Rzecz Wspierania Ubogich Chorych. Przez kilkadziesiąt lat, choć nie brak było w Opolu inicjatyw na rzecz potrzebujących, ubogich, chorych i sierot – wymienić tutaj należy chociażby sprowadzenie sióstr franciszkanek szpitalnych do miasta, to prawdziwy rozkwit stowarzyszeń charytatywnych miał miejsce dopiero począwszy od lat 60-tych dziewiętnastego stulecia.

Rozwój działalności stowarzyszeniowej pokrywał się z szybkim wzrostem miasta, tak demograficznym, jak przede wszystkim ekonomicznym. W Opolu powiększała się liczba kobiet dobrze sytuowanych, które swój czas poświęcić mogą na działalność. Dobroczynność stawała się coraz modniejsza w kręgach związanych z administracją, burżuazją, i mieszczaństwem.

Dla niektórych kobiet praca w stowarzyszeniach stawała się „sposobem na życie”. Swój czas dzieliły one między różne organizacje. Równocześnie w stowarzyszeniach nie było przedstawicieli klas upośledzonych ekonomicznie, brak więc łącznika między osobą dysponującą środkami a człowiekiem w potrzebie. W przypadku niektórych organizacji takie osoby wydają się wręcz być konieczne. Dodać tutaj należy że były one także „ostoją” konserwatyizmu – jako inicjatorzy, ewentualnie odpowiedzialne role – skarbnika pełnili tutaj mężczyźni.

Pomoc pod koniec XIX w. często nie przyjmowano z wdzięcznością, traktując jako coś, co się należało. Panowała nieufność, co nie trudno wytłumaczyć, biorąc pod uwagę fakt, iż niektóre z organizacji akta otrzymywały od policji.

W Opolu niezwykle silnie rozwinięta była konfesyjna działalność dobroczynna i to nie tylko katolicka, ale także protestancka, choć pod względem liczby mieszkańców stanowili oni mniejszość.

Wydaje się, że filie Towarzystwa św. Wincentego stanowiły platformę, na bazie której dochodziło do powstawania kolejnych organizacji. Daje się jednak zauważyć, że działania te, przynajmniej czasowo wpływają na osłabienie organizacji głównej. Nie zbadane są także wpływy „konfliktu” Neuhaus – Kopp na sytuację w stowarzyszeniach na prowincji.

Do sukcesu ruchu opolskiego należy związane z poszczególnymi organizacjami stałych dobroczyńców – przykładowo w Konferencji św. Jadwigi otrzymywali oni status członka honorowego.

Choć formuły działalności i cele są dosyć szerokie, to u schyłku XIX i na początku wieku XX widać daleko postępującą specjalizację działalności. Widać także symbiozę między stowarzyszeniami świeckimi i zgromadzeniami i to zarówno w przypadku katolików, jak i protestantów.

CHRISTLICHE UND NICHTKONFESSIONELLE WOHLTÄTIGKEITSVEREINE DER FRAUEN IN OPPELN IM 19. JAHRHUNDERT (VOM 1832 BIS ZUM AUSBRUCH DES ERSTEN WELTKRIEGES)

Z u s a m m e n f a s s u n g

In dem 19. Jahrhundert erlebte Oppeln eine demografische Entwicklung, die bedeutend durch Erhöhung des Ranges der Stadt zum Sitz der Regierung für Oberschlesien, und Einschluss der Stadt an den Bahnnetz beschleunigt wurde. Wirtschaftsentwicklung, Industrialisierung brachten die Veränderungen in der Beschäftigungsstruktur mit sich, die stark das Stadtleben veränderten. Nicht anderes war auch in Oppeln. Trotz der Veränderungen blieb die Zahl der schon hinter der Armutsgrenze lebenden Einwohner permanent relativ hoch. Der Text ist der organisierten Wohltätigkeit in der Stadt Oppeln gewidmet. In Betracht wurden nur Frauenvereine genommen, die in dem Zeitraum angefangen von 1832 – das Gründungsjahr der ersten modernen karitativen Frauengruppe in Oppeln – bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges entstanden, oder tätig waren. Das Ziel war die volle Liste dieser Organisationen aufzustellen, und sie genauer in Bezug auf Mitgliedschaft und Tätigkeitsbereich zu erforschen, um die jegliche Entwicklungsgänge in der freien Wohltätigkeit zu durchleuchten.